

מגרשי ערי הלויים בין ריאליה טקסטואלית לריאליה חו"לית

לעיתים, לא פחות משמעניין, ואפילו חשוב, לידע תוצאה של מחלוקת, מעניין, ואפילו חשוב, לרדת לעומקה ושורשה, לחשוף את מניעי החולקים, את העומד בשורש דעתו של כל אחד מהם, ובכך לנסות למצות את 'נקודת המחלוקת'. נדבך נוסף הטעון תדיר ליבון, הוא סוג הראיית ומשקל הטענות שכל צד נותן לשיטתו, מה הביא את זה לומר כך ובאיזו מידה לגיטימי להביא סוג מסויים של טיעונים. לא פעם, דוקא תחום הדין, עוד יותר מן התוצאה, הוא המשקף כבבואה את דמותו של האומר.

תחום 'הריאליה' הוא אחד הכלים הטעונים בירור ביחס למידת השימוש בהם לפרשנות מקרא, כמו גם ביחס למקורות המזינים אותה ריאליה. לא פעם ראוי לתת את הדעת לשאלה, באיזו מידה פרשן עושה שימוש בריאליה ורואה בה כלי פרשני, כמו גם באלו מקורות הוא משתמש על מנת לדעת על אותה ריאליה? ולענייננו, מה קובע את 'הריאליה': חומר או דוקא טקסט!

חגמא קטנה לכך אנו מוצאים בפרשת מסעי, בפרשיית ערי הלויים. לפני כ- 150 שנה, בשנת תרכ"ה, הלכו לעולמם שני אישים בעלי מכנה משותף מזה ושוני לא מבוטל מזה. שניהם לא רק שראו עצמם פרשני מקרא, שניהם גם חשו לכך מחוייבות, ולנגד עיני שניהם עמדה בפרשנותם "מלחמתה של תורה". תקופה זו של 'השכלה', של רפורמה,

של השלכות אמנציפציה ובעיקר של ביקורת המקרא, אשר בערו אותה שעה כבשדה קוצים, הביאה את שניהם לתת דעתם למקרא, בזינת דע מה שתשיב'. האחד אימץ לחיקו מתודולוגיה של הגנה על חז"ל בבקשו לעשות התאמה מירבית בין פשוטו של מקרא ובין דבריהם, דבריהם שהם לדידו 'עומקו של הפשט', ועמיתו לעומת זאת חתר להבנת ה'פשט' כמות שהוא, אם כחז"ל ואם שלא כחז"ל, ובלבד שביקורת המקרא - 'עליונה' ו'תחתונה' כאחד - תוסר ממנה.

ברם מה מקומה של 'הריאליה' בפרשנותם, ומהיכן הם ניזונים לעצם המידע על קיומה של 'הריאליה'? מתברר שהאחד למד את הריאליה מן הפסוקים ומהם השליך על הפרשנות, לכשתימצי לומר הוא 'צר' את הריאליה, והשני לעומת זאת ניזון מן הריאליה החומרית של מקומו וממנה השליך על הפרשנות. לשניהם חשובה אפוא הריאליה, אך מקורה - לזה כאן ולזה כאן.

השניים הם: רבי יעקב צבי מקלנבורג (תקמ"ה-תרכ"ה) מזה, ושד"ל - רבי שמואל דוד לוצאטו (תק"ס-תרכ"ה) מזה. שניהם כאמור, לא רק מצויים בתקופת השכלה, אמנציפציה ורפורמה, הם גם מכירים אותה מקרוב, מבית. רבי יעקב צבי, כרבה של קניגסבורג שבגרמניה, לא רק שקידש מלחמה אל מול אותן תנועות חרמים, אלא שגם הציב לעצמו מטרה מצוהרת בחיבורו לקעקע את הביקורת נגד חז"ל, בעיקר על התאמת ה'פשט' עם דבריהם. אף שד"ל, שלימד בבית המדרש לרבנים בפאדובה שבאיטליה, יצא להגנת אחדות התורה, ואף הוא שם לעצמו את חשיפת ה'פשט' למטרה. עם זאת נכון הוא שדרכיהם נבדלו, ובאופן משמעותי בתחומים רבים, גם כאלה הנוגעים לתנ"ך [כסוגיית קדמות הניקוד, תיארוך קהלת, ועולה עליהם - הצעת תיקוני נוסח].

דוגמא מאלפת לגישתם השווה-שונה ביחס ל'ריאליה' כפרשנות, נמצאת בפרשת מסעי, ביחס לגבולות ערי הלויים.

מגרשי ערי הלויים

כך נאמר במדבר לה, א-ה:

וידבר ד' אל משה בערבות מואב על ירדן ירחו לאמר. צו את בני ישראל ותנו ללויים מצחלת אחותם ערים לשבת ומגרש לערים סביבותיהם תתנו ללויים. והיו הערים להם לשבת ומגרשיהם יהיו לכתמתם ולרכושם ולכל חיתם. ומגרשי הערים אשר תתנו ללויים מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב. ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפיים באמה ואת פאת נגב אלפיים באמה ואת פאת ים אלפיים באמה ואת פאת צפון אלפיים באמה והעיר בתוך זה יהיה להם מגרשי הערים.

פסוקים אלה, בעיקר האחרונים שבהם, אומרים דרשני: מחד אמר הכתוב מפורשות כי המגרשים שחוץ לעיר הם "אלף אמה", ומאידך אמר הכתוב שיש למדוד "אלפיים אמה", והרי זו סתירה גלויה, ובפסוקים צמודים!

מן המקרא לתנאים

לשאלה זו נדרשו כבר תנאים, ונחלקו בדבר רבי עקיבא ורבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי. וכך שנינו במשנה סוטה פרק ה משנה ג:

בו ביום דרש רבי עקיבא: ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפיים באמה ונו' ומקרא אחר אומר מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב, אי אפשר לומר אלף אמה שכבר נאמר אלפיים אמה ואי אפשר לומר אלפיים אמה שכבר נאמר אלף אמה, הא כתב אלף אמה מגרש ואלפיים אמה תחום שבת. רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר אלף אמה מגרש ואלפיים אמה שדות וטרמים.

אמור מעתה: לדידו של רבי עקיבא, אלפיים אמה כלל אינם ענין למגרשי ערי הלויים, אלא בהלכה אחרת ושונה לחלוטין עסקינן, בתחום שבת, שזה מידתו, ומדאורייתא. לא כן לרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, שלדידו גם האלף גם האלפיים הם ענין למגרשי הלויים, כעניינה

הכללי של הפרשייה, אלא שיש להבחין בין מגרש ובין שדות וכרמים:
 "אלף אמה מגרש ואלפיים אמה לשדות וכרמים".

ומה שורש מחלוקתם? זאת כבר שאלה הגמרא על אתר (שם, ל, ב),
 ואף השיבה:

במאי קא מיפלגי? מר סבר: תחומין דאורייתא, ומר סבר: דרבנן.

לא במחלוקת פרשנית – מהו פשוטו של מקרא ופשוטה של פרשייה – נחלקו התנאים, שכן דומה שמבחינה זו ברורה הנטייה לרבי אליעזר, אלא במסורת הלכתית עסקינן, אם ככלל, תחומין דאורייתא או דרבנן [וראה שם הערת התוספות, שבערובין (נא) הסיקו שתחומין אלפיים אמה דאורייתא, לפי רבי עקיבא, ממקרא אחר, ואם כן הוא מחוייב לכך גם אם היה דורש אחרת את המקרא שאצלנו, ולמעשה לא היתה לו כל מניעה מפרשנות כרבי אליעזר, ולפי זה לא ההלכה היא העומדת בשורש הפרשנות; ולא השיבו].

במחלוקת הלכתית זו נימנו וגמרו הפוסקים להכריע שתחומין אלפיים אמה דרבנן, כרבי אליעזר [גם אם י"ב מיל יהיו דאורייתא, כשיטת הרמב"ם], ומכאן שמבחינה הלכתית ופרשנית כאחד נוטה הדעת לרבי אליעזר.

מן התנאים לראשונים

השאלה היא כיצד מתפרשים דבריו של רבי אליעזר, ובענין זה שבנו ומצאנו מחלוקת, אצל הראשונים – פרשני מקרא ופוסקים. רש"י, כפרשן מקרא על אתר, פירש כך את המקראות:

אלף אמה סביב - ואחריו הוא אומר אלפיים באמה, הא כיצד אלפיים הוא גותן להם סביב, ומרם אלף הפנימיים למגרש והחיצוניים לשדות וכרמים.

התורה-החזיק אחריו נכדו, הרשב"ם, ואף הוא כתב:

מגרשי ערי הלויים

אלפיים באמה - אלף אמה מגרש והשאר שדות וכרמים.

סבורים הם אפוא שבסך הכל מדובר באלפיים אמה המצויים מחוץ לעיר, מהם אלף הראשונים המשמשים מגרש ומהם אלף הרחוקים המשמשים שדות וכרמים.

הרמב"ן על אתר הילך אמנם בנתיב שונה, וייתחד, בכותבו -

... ותכון בעיני על דרך הפשט, שיאמר שיתנו למגרש אלף אמה במסביבות העיר כנגדה, שיהיו לה לארכה אלף אמה, חמש מאות לרוח האחד, ולרחבה כמו כן אלף אמה, חמש מאות אמה לכל רוח, ואחר כך אמר שיעשו מרובע אלפיים אמה על אלפיים אמה ותהיה העיר באמצע הרבוע. הוסיף להם מגרש שלא כנגד העיר כשעור הראשון שכנגד העיר, עד שנמצא כשתשאיר למגרש אלף אמה במסביבותיה כאשר עשה בתחלה תהיה העיר אלף על אלף ברכוע, ודעה העיר רביע במה שיתנו ללויים וכן נאה להם לערים שתהיה להם אחוזה מרובעת, לא שימדדו אלפיים אמה לארבע הדוחות כנגד העיר והקרות לא תהינה להם... תכון הוא שיהיו אלף אמה אשר נתן להם סביב כנגד העיר למגרש שלא יזרע והאלף אשר הוסיף בכתוב השני בארבע הפאות לשדות וכרמים כמו שקבלו רבותינו, אבל שם הכל מגרש בלשון הכתוב, אלא שזה נעבד וזרע וזה לא נעבד בו ולא יזרע, ולכך הפרישן זה מזה.

ובאמת כבר נשברו קולמוסים על פרשנותו [ודוקא על ידי שני נשואי דבריני - רי"צ ושד"ל], שכן פרשנותו תותמת לכאורה את ערי הלויים עצמם בגודל אלף אמה! ומכל מקום גם לדידו הכוונה הינה לסך הכל של אלפיים, גם אם במיבנה שונה.

לא כן דעתו של הרמב"ם, המשיב לכאורה סגנון לשונו הפשוטה של רבי אליעזר, אף של הכתובים, למקומם. הן כך אמר רבי אליעזר: "אלף אמה מגרש ואלפיים אמה שדות וכרמים", לא אמר אלפיים ומתוכם אלף כאלה ואלף כאלה, אלא אמר אלף כאלה ואלפיים כאלה, משמע שלושת

אלפים! וכך גם הכתובים, שדיברו לכאורה על יחידה בת אלף ועל יחידה בת אלפיים, ולא על יחידה אחת ועוד יחידה הסוכמת אותה עם "הסמור"! לפיכך הורה כך הרמב"ם, בהלכות שמיטה ויובל פרק יג, הלכות א-ב:

שכט לוי אעפ"י שאין להם חלק בארץ כבר נצטוו ישראל ליתן להם ערים לשבת ומגרשיהם, והערים הם שש ערי מקלט ועליהן שתיים וארבעים עיר, וכשמוסיפין ערי מקלט אחרות בימי המשיח הכל ללוים.

מגרשי הערים כבר נתפרשו בתורה שהם שלשת אלפים אמה לכל רוח מקיר העיר וחוצה שנאמר מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב, ולהלן הוא אומר ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו', אלף הראשונים מגרש ואלפים שמחדין חוץ למגרש לשדות וכרמים.

הרי לך דברים ברורים, אצל הרמב"ם, וכן גם אצל החינוך (שמב): שלוש אלפים אמה, מהם אלף הראשונים מגרש ואלפיים חיצונים שדות וכרמים.

מן הראשונים לאחרונים

ומן הפרשנות עצמה, של התנאים ושל הראשונים, לטיעוני האחרונים. אם הראשונים נסמכו על פרשנות הכתובים, הרי לצד דברים אלה, ואחריהם, שילבו האחרונים גם טיעוני ריאליה מסוגים שונים. זו היתה נחלתם של השניים, נשואי דיוננו.

רבי יעקב צבי, בעל הכתב והקבלה, מלמד אותנו:

כי בימים הקדמונים היה להם לפני העיר סמוך לשער שתי מקומות רחבה פניו, ונקראים 'רחוב' ו'חוץ', כבירמיה (ה) שוטטו בחצות ירושלים ובקשו ברחובותיה, ובמשלי (ז) פעם בחוץ ופעם ברחובות, יפצו מעינותך חוצה ברחובות פלני מים, חכמות בחוץ תרונה ברחובות תתן קולה, וכתב שם הגר"א שהמרחב הפניו הסמוך לשער

מגרשי ערי הלויים

העיר נקרא רחוב, ששם נמכרים צרכי העיר ושם מתקבצים לסחורה [ולכן הזקנים והשופטים היו יושבים בשער העיר סמוך לרחוב לשפוט בין איש לרעהו בענייני הדברים הנעשים ברחוב], ובמ"ש בדברי הימים (לכ) וייקבצם אל רחוב שער העיר, נחמיה (ב) אל הרחוב אשר לפני השער, ומקום הרחוק מן העיר יותר סמוך לרחוב הוא הנקרא חוץ, והוא כמו שער הסוסים בירמיה (לא), ואלו שני המרחבים אשר לפני העיר נקראים בלשון חז"ל (שבת ו) סרטיא ופלטיא.

תזה על המקום הפנוי הסמוך לשער העיר, הנקרא רחוב, אמר כאן מקד העיר וחוצה אלף אמה, ר"ל המקום הפנוי המתחיל מן קיד העיר ומתרחב ויוצא עד התחלת המקום הנקרא חוץ יהיה אלף אמה, ואח"כ אמר ומדותם מחוץ לעיר אלפיים באמה, ירצה ממקום הנקרא חוץ לעיר והוא סוף הרחוב, משם יתחילו למדוד אלפיים אמה ולפי"ז אין לשון מחוץ לעיר דומה ללשון מקד העיר וחוצה, אבל הם נבדלים זה מזה הבל רב, כי מקד העיר וחוצה הוא מקום הפנוי הנקרא רחוב, ומסוף הרחוב ואילך הוא הנקרא מחוץ לעיר.

ועל אף שבהמשך דן, וביקש לבאר גם את דעת רש"י ורשב"ם וכן את דעת רמב"ן, בסופו של דבר סיכם וכתב: "לכן נ"ל יותר כדעת הרמב"ם".

ניתח ותיאר אפוא בעל הכתב והקבלה את המיבנה האורבאני של העיר, כאשר החומרים שבידיו אלו דקדוקי המקראות – הבחנה בין הרחוב' ובין החוץ', בין הסרטיא' ובין הפלטיא', בין מקד העיר וחוצה' ובין מחוץ לעיר'. הריאליה נבעה אם כן מדיוק סגנון המקרא, ובהתאם למיבנה ריאלי זה התפרשו הכתובים כפשוטם וכהלכתם, תואם למשנת הרמב"ם.

כך הוא, כך גם שד"ל בפירושו לתורה, אף הוא התמחד עם קושי המקראות, ותחילה הוא פותח בביקורת חמורה נגד דעה שנסתה לשנות את הנוסח, ולגרסו בשני הפסוקים "אלפיים". עליה הוא כותב כי "קצת

ריקי מוח נפתו וחשבו וכתבו כי טעות נפלה בספרינו, ודיעה זו נשללת על ידו בטיעונים מדעיים והגיוניים מובהקים [ראו שם].*

אז, לאחר שעזבנו אותם "מגיהי חינם", גותר הקושי במקומו והכרח הוא לתת את הדעת ליישובו.

גם הוא מדייק בלשון הכתוב וגם הוא מבחין בין "מקיר העיר וחוצה" ובין "מחוץ לעיר". אלא שלדידו מחוץ לחומה היה מגרש בן אלף אמה, אך מקצה העיר המיושבת, היינו מבתי העיר, היו אלפיים אמה. שכן—

כמו שהיו מציחין מקום פנוי בלי שדות וכרמים מחוץ לחומה, כן היו מציחין מקום פנוי בלי בתים לפני מן החומה.

בכך שונה הוא מכל יתר הפרשנים, כולל גם מאמירת המשנה, ולדידו פשוטם של מקראות תוחם אלף אמה לפני מן החומה ואלף אמה חוץ לחומה, סך הכל אלפיים. אותם אלף שלפנים מן החומה, חידושו הוא.

---

*בתרגום יוני המיוחס לשבעים זקנים כתוב אלפיים אמה בפסוק ד' כמו בפסוק ה, וקצת ריקי מוח נפתו אחריו, וחשבו וכתבו כי טעות נפלה בספרינו; אבל כל שאר המתרגמים הקדמונים תירגמו בפסוק ד' אלף אמה, וגם בתורת השומרונים כתוב אלף אמה. והנה כבר הסכימו גדולי החוקרים, כשיימצא בספר קדמון חילוף נוסחאות, ותהיה הנוסחה האחת נכונה בלשון ומתיישבת על הדעת, והאחרת זרה ובלתי מובנת, אין למהר ולשפוט שהזרה היא מוטעית והאחרת היא האמיתית, אבל פעמים רבות הדבר הוא בהיפך, כי קרוב הדבר שהסופרים שהעתיקו הספר כשראו לשון זר ובלתי מובן תיקוהו, אבל רחוק הוא שאם מתחילה היה הלשון נכון ומובן ישימו במקומו דברים זרים ובלתי מובנים; וזה לשון החכם דע ראססי בהקדמתו לספרו על חלופי הנוסחאות: בכל שפה ובכל תקופה יש צורות נכונות וצורות לא-נכונות. מתברר ספרי קודש לא כולם ולא תמיד כתבו לפי חוקי הלשון. לכן אל נהיה נחפזים לדחות נוסחא 'לא נכונה'. להיפך, נוסחא 'לא נכונה' לרוב אמיתית יותר, שהרי מאוד מתקבל על הדעת, ובכמה מקומות הראיתי גם אני בספרי איהב גר כי הנוסחאות היותר זרות הן הן לפי כוונת המתרגם, ואותן שנראות יותר ישרות ויותר מסכימות עם לשון הפסוק, אינן אלף תיקונים שביטשו לתקן הסופרים האחרונים, שלא הבינו דעת המתרגם ולא הלכו בנתיבותיו. והנני שואל לאותם שכתבו שנוסחת השבעים היא הנכונה, היכן מצאו מעתים כל כך חסר לב שיכתוב 1000 במקום 2000, ומיד בפסוק שאחריו יראה באותו ענין עצמו כתוב ארבע פעמים 2000, ולא יבין שטעה למעלה בכתבו 1000? ואף אם היה בישראל סופר אחד שנתשבת בזה וכתב אלף במקום אלפיים, הייתכן שכל שאר המעתיקים הלכו אחריו בעינים אטומות ולא בדקו בשאר ספרים קדמונים ולא תיקנו במעוותו ואיך ייתכן שיתפשט בכל ישראל שיבוש גדול כזה בכל הספרים ואיך לא יפקחו האנשים האלה את עיניהם ויראו כי נוסחת השבעים אינה אלא תיקון שתיקנו האלכסנדריים מדעתם, בכוונה לחסיר הסתירה הנראית בשני המקראות? נעזוב אפוא מגיהי חינם ונשית לבנו לטתירת המקראות".

מגרשי ערי הלויים

ומנין לו רעיון זה, של השארת רווח בתוך החומה, בין הבתים לחומה?
תנא דמסייע הוא מוצא במקומו, בריאליה האיטלקית:

המצג הזה מצאנוהו אצל הרומאים בתחילת הווייתם, כי רומולוס
בנותו עיר רומי הניח מקום פנוי קצתו מן הבתים אל החומה אשר
לא יעבד בו ולא יזרע.

בכך מהלך הוא במידה מסויימת בין פירושי הראשונים – הוא סבור
שיש גרעין מדבריו הנרמז אצל רש"י, אם כי אינו מקבל את כלל דבריו
הנסמכים על דברי רבי אליעזר ביחס לשדות וכרמים, כמו שגם אינו סבור
שדעת הרמב"ם תואמת פשוטו של מקרא ואף פשוטם של דברי רבי
אליעזר [ראו שם].

מכל מקום, הצעתו המהפכנית התבססה ללא ספק לא – רק – על דיוק
סגנון המקרא, בין "מקיר העיר וחוצה" היינו מן החומה ולחוץ ובין "מחוץ
לעיר" היינו מבתי העיר ועד החומה, אלא בראש וראשונה על תודעתו
ההיסטורית-ארכיאולוגית אודות מעשיהם של רומאים.

מכאן שמיבנה אורבאני של עיר, במובנה הריאלי, לדידו של בעל
הכתב והקבלה צוייר ותואר בהסתמך על חומר טקסטואלי, ולפי 'חומר' זה
קבע, שלא לומר 'יצר', ריאליה. לדידו של שד"ל, הכלי המשמש אותו
הוא היסטוריה וארכיאולוגיה, ומן המיבנה הרומאי הוא מבקש להקיש
וללמד על המיבנה היהודי.

דומה שאכן חילופי גישות זה הוא בבואה נאמנה של דמות השניים,
פועל יוצא מאישיותם ודרכם. ואולם חסרון שימושם בריאליה גלוי: האחד
למעשה 'יצר' ריאליה על סמך כתובים, והשני נסמך על ריאליה 'חולית'
על מנת לתאר ריאליה 'אוריית'. אשרינו שזכינו אנו שרגבי אדמה ממשיים
שתחת רגלינו, הם הם 'ריאליה' ריאלית שלנו.*

יזראה עד מאמר: 'ריאליה תנ"כית' במבטן הלכתי-חינוכי, ספר רפאל, ירושלים תש"ס, עמ' צב-קיג.